

Др Иван М. Бецић,
научни сарадник
Институт за српску културу
Приштина/Лепосавић

УДК 336.71(497.11 Ниш)
94(497.11)”1914/1918”

ПОСЛЕДИЦЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА ПО РАЗВОЈ БАНКАРСТВА У НИШУ*

Апстракт: Први светски рат изазвао је пертурбације на свим пољима људског друштва, посебно у привреди, услед великих штета које су се јавиле као последица. Нишки новчани заводи налазили су се на окупираној територији и њихова имовина максимално је експлоатисана од стране окупатора. Услед високог нивоа пострадалости, банкама је требало неколико година да се опораве, а две банке нису биле у стању да наставе своје пословање. Примери *Нишке банке*, која је била принуђена да изврши фузију са *Генералном банком* из Београда и *Српско-јеврејске трговачке задруге* која је отишла у ликвидацију својеврсне су „студије случаја“ о стању у коме се српско банкарство налазило по завршетку Великог рата.

Кључне речи: Велики рат, *Нишка банка*, *Српско-јеврејска задруга*, ратна штета, *Генерална банка*, ликвидација.

На самом почетку осме деценије XIX века у Србији су се појавили први локални новчани заводи на акционарској основи. Додатни импулс за привредни полет и развој банкарства било је стицање политичке независности на Берлинском конгресу 1878. године. Осамостаљење је за Србију значило подстрек да напусти оријентални амбијент пословања и модернизацијом уђе у савремене економске токове привређивања. Убрзани преображај значио је развој рударства, изградњу саобраћајне инфраструктуре и, како је трговина постала једна од најзначајнијих привредних грана, пораст количине новца у промету омогућавао је отварање нових финансијских установа. Тако се за непуних двадесет година, број новчаних завода са три 1871. године, повећао на четрдесет и три 1890. године, чији је укупни капитал износио 10.606.000 динара.¹

* Рад је рађен у оквиру Пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (Ев. бр. 178028) који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Иван М. Бецић, „Прва генерална банка - Ниш“, *Зборник*, 24, Ниш, 2015, 184.

По ослобођењу од османске власти Ниш је веома брзо променио изглед. Већ 1880. године у вароши није било кривих сокака и надстрешница. Главна трговина остала је и даље у рукама Грка и Цинцара, док су Срби већином били занатлије. Најразвијенији занати били су: терзијски, абацијски, кујунџијски и казанџијски. Осим занатлија и трговаца, било је много земљорадника, ратара баштована и сточара. У вароши су два пута годишње одржавани велики сајмови, који су привлачили велики број трговаца и занатлија.² Индустијска изградња отпочела је после повезивања железничких пруга, када је 1888. године Ниш повезан железницом са Београдом, Царибродом и Ристовцем.³ Мада је пруга Београд–Ниш била у употреби већ од 1884. године, у јавни саобраћај пуштена је тек 1887. године, када је завршено њено преуређење. Пруга Ниш–Лесковац–Врање отворена је септембра 1886. године, да би непуне две година касније прорадио прикључак од Врања до Ристовца, који се на тај начин повезао са османским железницама. Истовремено је грађена пруга Ниш – Бела Паланка – Пирот која је пуштена у саобраћај 1887. и која се наредне године повезала са бугарским железницама.⁴

Почеци индустријализације, развој занатства и појава већег броја трговаца Срба захтевали су значајна новчана средства, које су појединци ретко имали. Зато је, попут других крајева у Србији, дошло до удруживања привредника и оснивања новчаних завода на акционарској основи, чији је основни задатак био да повољним кредитима подмире првенствено потребе сопствених акционара. На простору јужне Србије до Првог светског рата основано је деветнаест новчаних завода, од којих је осам пословало у Нишу. Најстарији новчани заводи на југу Србије били су: *Нишка акционарска штедионица*, основана 1885. године, *Алексиначка штедионица* (1887), *Нишка задруга за кредит и штедњу* и *Лесковачка удеоничарска штедионица* (1888), *Српско-јеврејска трговачка задруга из Ниша* (1889) и *Власотиначка задруга за помоћ и штедњу* (1895).⁵ Почетком XX века у Нишу су основане: *Нишка банка*, 1903. године, *Нишка трговачка банка* (1906), *Окружна банка* (1907), *Нишки кредитни завод* (1908) и *Нишка занатлијска банка* (1911).⁶ Међу нишким заводима са највећим капиталом располагале су *Нишка акционарска штедионица* и *Нишка трговачка банка*, чији је оснивачки капитал износио по 500.000 динара.⁷

² Сајмови су одржавани на Спасовдан и од 19. до 21. октобра. (*Велики трговински календар за 1928. годину*, Београд, 1928, 268).

³ „Niš“, *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Zagreb, 1965, 297.

⁴ *Историја српског народа*, VI-1, Београд, 1994, 19.

⁵ И. М. Бецић, „Страдање приватних финансијских устоанова у јужној Србији 1915-1918“, *Велики рат 1914-1918: узроци, последице, тумачења*, I, Ниш, 2016, 750.

⁶ *Алманах Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, I свезак, Загреб, 1922, III-6, 19.

⁷ Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије (65), ф. 1340, а. ј. 2324, у даљем тексту АЈ, 65–1340–2324; АЈ, 65–1342–2326; Рачуни изравнања банака.

Приметно је да је половина нишких новчаних завода основана у време Царинског рата са Аустро-Угарском (1906-1911). Овај феномен био је карактеристичан за читаву Краљевину Србију из разлога што је она, услед економске блокаде, направила продор у правцу јаче протекционистичке спољне трговине, како би могла да надомести недостатак увоза. Ефекти ембарга појачани су у време Анексионе кризе 1908–1909. године, пошто је динар задржао једнаку вредност са француским франком, па се осећала оскудица новца, тако да су створени повољни услови за оснивање великог броја есконтних банака. Тренд оснивања банака у том периоду резултовао је тиме да је у Србији 1912. године пословало 187 новчаних завода.⁸

Застој у пословању банака изазвали су балкански ратови. Услед ратних прилика, Народна банка била је приморана да редукује законску обавезу да новчанице мења за метални новац. На дан објаве рата Османском царству, 18. октобра 1912. године, донета је уредба да се 25% новчаница у злату поднетих на замену исплаћује у сребру. Ова мера укинута је 28. јануара 1914. године, али је на дан мобилизације за рат са Аустро-Угарском 27. јула 1914. године, први пут у Србији укинута замена новчаница за метал.⁹ Ограничење замене новчаница за кованице од пламенитог метала нагнало је грађане да повуку део новца депонованог у металу из банака. Осим тога, становништво је сматрало да је у ратним условима поседовање металног новца сигурније и исплативије од папирног. Са друге стране, услед ратних прилика, декретован је 1912. године мораторијум, по коме су банке морале отписати клијентима своја потраживања по каматама, односно имале су и губитак од главница у случају да су дужници оглашени за страдале или нестале у рату или материјално упропашћене.¹⁰

Без обзира на ратне услове, све нишке банке завршиле су пословну 1913. годину са успехом, мада је он, услед ограничења и несигурности у пословању, био нижи од очекиваног.

Узевши Сарајевски атентат као повод за рат, у Бечу је 25. јула 1914. године издато наређење о делимичној мобилизацији војних обвезника против Србије и Црне Горе, које се односило на три армије и осам корпуса са укупно двадесет три пешадијске и три коњичке дивизије.¹¹ Истовремено, пошто је Аустро-Угарска прекинула дипломатске односе, влада Краљевине

⁸ Stanko Deželić, *Banke i bankarstvo, djelovanje, poslovanje i razvoj banaka*, Zagreb, 1920, 40.

⁹ И. М. Бецић, *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд, 2012, 357.

¹⁰ Мораторијум је подразумевао и одлагање плаћања свих врста обавеза проистеклих из имовинско-правних обавеза. (*Српске новине*, Београд, 228, 9. октобар 1912, 1).

¹¹ Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914-1918, Кратка историја*, Београд, 2014, 103.

Србије пренела је своје седиште у Ниш, наредила евакуацију Београда и објавила проглас о општој мобилизацији.¹² Боравак владе у Нишу омогућио је привредницима да у изузетно тешким, ратним условима, буду у току са збивањима, ради заштите своје имовине. Прва година рата онемогућила је рад нишким заводима, али безбедност њихове имовине није била угрожена, услед удаљености фронта. Ситуација се драстично променила на јесен 1915. године, када су Србију нападе Немачка, Аустро-Угарска и Бугарска. Улазак Бугарске у рат на страни блока Централних сила ставио је у изузетно тежак положај источне делове Србије, пошто је највећи број јединица био ангажован на одбрану северних и западних граница.

Свесна ситуације, *Народна банка*, чија се целокупна имовина још од 18. августа 1914. године налазила у згради Окружног суда у Крушевцу, наредила је почетком октобра 1915. године евакуацију имовине за Солун.¹³ Министарство народне привреде, које се налазило у Нишу, дало је наређење 5. октобра 1915. године да се имовина новчаних завода евакуише из града и прикључи контингенту Народне банке. Нишке банке сакупиле су своју имовину (менични портфељ, залоге и књиге) и 9. октобра предале је овлашћеним лицима од нишких банака, Тодору Спасојевићу, адвокату, и Манојлу Поповићу, члану Управног одбора *Нишке акционарске штедионице*. Пошто су представници стигли у тренутку када се Крушевац евакуисао, закопали су сандуке поред куће Стане Јаћимовић у Трстенику. Будући да су се сандуци у земљи налазили пуне три године и да су Немци баш у тој згради направили шталу, влага и мокраћа продрле до су сандука и проузроковале велику штету меницама и залогома, а многе од књига постале су неупотребљиве.¹⁴

Новчани заводи чији су представници успели да стигну на време да прикључе имовину композицији са имовином *Народне банке* успели су да је сачувају од пропадања. Колико је ситуација била критична, најбоље говори податак да је воз са имовином Народне банке и осталих новчаних завода прошао кроз Врање свега неколико сати пре него што је бугарска војска ушла у овај град. Свака даља евакуација железницом била је онемогућена, пошто су Бугари ушли у Врање 17. октобра 1915. године и у потпуности пресекли железничку везу Ниш–Скопље.¹⁵

Ниш је постао центар бугарског департмана „Морава“ и полазна тачка за страдање и денационализацију становништва, као и пљачку имовине сваке врсте. Одмах по уласку у град бугарска војска поставила је вешала

¹² Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд, 1984, 81.

¹³ *Народна банка*, Београд, 1934, 90-91.

¹⁴ АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке трговачке банке од 24. октобра 1920. године.

¹⁵ Petar Tomaš, *Prvi svetski rat 1914-1918*, Beograd, 1973, 288.

на свим већим градским раскрсницама. Грађани који су протестовали због вршених егзекуција хапшени су и убијани на простору од Нишке Бање до Јанкове клисуре.¹⁶ У циљу денационализације Бугари су настојали да елиминишу или покоре српску интелигенцију: учитеље, професоре, правнике, адвокате, свештенике, богатије људе, све угледније политичаре, чиновнике и, нарочито, националне раднике. Одмах за војском, из Бугарске су почели да стижу полицајци, чиновници, професори, учитељи, свештена лица, пољаци, „житари” и други кадрови да би спроводили присилну денационализациону политику своје владе.

Међу страдалим и интернираним лицима био је сразмерно велики број чланова управних и надзорних одбора банака и њихових службеника. Страдали су: чланови управе *Нишке акционарске штедионице*: Коста Кацика, председник и управник банке, Тодор Митић и Јован Јовановић, као и чиновници: Иван Соколић и Сима Јосифовић; чланови управе *Нишког кредитног завода*: Никола Јовановић, Горча Поповић, Таса Танић и службеници Димитрије Ивковић и Адам Адамовић; чланови управе *Окружне банке*: Владимир Николић и Михаило Палигорић, као и оснивач и директор Тодор Палигорић; председник Управног одбора *Нишке трговачке банке* Илија Гирић.¹⁷

Окупаторе су интересовали сви видови економије и производње у Србији, почев од производње хране до инвестиционих објеката у државном и приватном сектору. Сва јавна добра и велики део приватног власништва проглашени су за ратни плен, а конфискације, реквизиције и контрибуције биле су прве мере у остваривању плана економске пљачке Србије. Оне су убрзо допуњене разним административним таксама и посебно монополом на готово све прехранбене артикле. Предмети од племенитих метала, посебно од бакра и златни новац, били су законски предмет узапћења, узимања, принудне предаје, и то уз предвиђене санкције од стране управних власти – Гувернмана. Окупационе власти присвојиле су, пре свега, инвестициона добра, новчане заводе и њихове грађанске депозите, средства из непосредне производње, сва добра јавног саобраћаја. Паралелно су започели са конфискацијама прехранбених извора и затечених залиха хране по млиновима, магацинима, магазиама и јавним продавницама, сеоским кошевима.¹⁸

¹⁶ АЈ, фонд Делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу, АЈ, 336-23-212, Извештај Министарства војске и морнарице Министарству унутрашњих дела од 31. октобра 1918.

¹⁷ АЈ, 65-1342-2326, Извештај Управног одбора Нишке акционарске штедионице од 29. августа 1920. године; АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Нишког кредитног завода од 15. августа 1920. године; АЈ, 65-1341-2325, Извештај Управног одбора Окружне банке од 15. августа 1920. године; АЈ, 65-1340-2324, Извештај Управног одбора Нишке трговачке банке од 24. октобра 1920. године.

¹⁸ Владимир Стојанчевић, *Србија и српски народ за време рата и окупације 1914-1918. године*, Лесковац, 1985, 24.

Отуда и не чуди да је непосредна штета причињена привреди процењена на око пет милијарди франака, од чега је у банкарству износила 100 милиона. Поред разарања, остварени губици били су и у производњи, порезима, као и трошковима отплате дугова, социјалних давања, па су репарациони захтеви укупно достигли суму од око седам милијарди златних франака.¹⁹

Новчани заводи у Србији нису били подељени на пословне банке и на чисто банкарске установе, па су банке често биле власници низа индустријских и грађевинских предузећа, фирми и магацина који тргују намирницама, пивара итд. *Окружна банка* била је у поседу аутоматског млина од 1912. године, *Српско-јеврејска трговачка задруга* располагала је електричном столарском фабриком, *Нишка занатлијска банка* имала је магацине за занатлијску робу, *Нишка трговачка банка* била је власник фабрике коже, а у партнерству са фирмом Браћа Николић и циглану, *Нишка задруга за кредит и штедњу* имала је фабрику цигала, плочица и израђевина од цемента, а бавила се и грађевинарством, *Нишка акционарска штедионица* основала је 1910. године предioniцу и имала је у свом поседу предioniцу са 14 влачара која је годишње давала 225 тона памука и млин, основан 1911. године, са капацитетом од 12 тона брашна за 24 сата, *Нишка банка* била је власник воденице у Брзом Броду, *Нишки кредитни завод* поседовао је фабрику цигала и црепа.²⁰

Фабрике и радионице у поседу банака прво су експлоатисали Бугари, а потом Немци. Бугари су однели све израђевине, сировине, ручни алат, машине, млинске инсталације, док су Немци користили зграде за војне потребе и користили присутни материјал или избацивали машинске инсталације због простора. Било какав покушај заштите имовине сурово је кажњаван. Када се управа *Окружне банке* пожалила окупационим властима на незаконито присвајање имовине од стране бугарске војске, сви су били интернирани.²¹ Директор *Окружне банке* Тодор Палигорић пренео је банчину имовину у свој стан да би је сачувао, што је само делимично успео, јер је део архиве и залоге окупатор однео приликом претреса 1. марта 1917. године.²² Штета коју је претрпела *Окружна банка* процењена је на 3.265.211 динара (намештај, роба и остале покретности), у шта је урачунато и 2.100.000 динара за трогодишњу експлоатацију млина.²³

¹⁹ Мари-Жанин Чалић, *Социјална историја Србије, Успорени напредак у индустријализацији*, Београд, 2004, 203–204.

²⁰ И. М. Бецић, „Страдање приватних финансијских установа у јужној Србији 1915-1918“, 757-758.

²¹ АЈ, 65–1341–2325, Извештај Управног одбора Окружне банке од 15. августа 1920. године.

²² АЈ, 65–1341–2325, Извештај Окружне банке министру трговине и индустрије од 20. јуна 1919. године.

²³ АЈ, 65–1341–2325, Извештај о штети Окружне банке од 20. јуна 1919. године.

Највећу штету претрпела је *Нишка акционарска штедионица*. Током рата Немци су сву машинску инсталацију изнели из сале и бацили у подрум, па је зарђала и постала неупотребљива. Вредност инсталација по ценама из пролећа 1919. године процењена је на 3.798.853,05 динара. Немци су салу употребљавали за оправку топова, за шта су користили и делове разних машина. Млин су употребљавали Бугари, који су током повлачења однели главне делове млинске инсталације, 150 тона жита и сав памук из предионице. Укупна штета износила је 5.698.371,85 динара, али је накнадно смањена на 2.023.792,96 динара.²⁴ Оштећења банчаних предузећа била су толика да је млин поново стављен у функцију 1922. године, а предионица тек током 1924. године.²⁵

Фабрику и кућу са девет магацина у власништву *Српско-јеврејске трговачке задруге* прво су експлоатисали Бугари, а потом Немци. Окупатори су однели или искористили сав прерађени и непрерађени материјал који се затекао у фабрици, као и сав алат. Стручна комисија је 8. децембра 1918. године проценила штету на 170.000 динара. По ослобођењу Ниша, фабрику је реквирирала војна власт и до подношења извештаја користила је за своје потребе, а Задруга је и не би могла користити, будући да није поседовала материјал и ручни алат. Задруга је имала непокретности и у улици Обреновића, две двоспратне куће од тврдог материјала, са три одељења и девет магацина, које су Немци експлоатисали током окупације, при чему је начињена штета у висини од 55.313,50 динара. Из агентурског одељења опљачкана је роба у вредности од 40.000 динара. Укупна штета коју је *Задруга претрпела* процењена је на 225.313,50 динара.²⁶

Машине и робу из фабрике *Нишке задруге за кредит и штедњу* однели су Бугари, зграда је била оштећена, а висина процењене штете није позната. Немогућност да фабрика после рата настави са радом и недостатак финансијских средстава за њено стављање у функцију приморали су *Нишку задругу за кредит и штедњу* да потражи партнера или купца.²⁷ Из магацина *Нишке занатлијске банке* однета је роба, чија вредност такође није утврђена, док је штета коју је претрпео *Нишки кредитни завод* процењена на 854.400 динара.²⁸

²⁴ АЈ, 65–1342–2326, Извештај о штети Нишке акционарске штедионице од 7. априла 1919. године.

²⁵ АЈ, 65–1342–2326, Извештаји Нишке акционарске штедионице за 1924. године.

²⁶ АЈ, 65–1342–2326, Извештај о штети Српско-јеврејске трговачке задруге од 9. априла 1919. године.

²⁷ АЈ, 65–1342–2326, Извештај Управног одбора Нишке задруге за кредит и штедњу од 24. августа 1920. године.

²⁸ АЈ, 65–1339–2323, Извештај о штети Нишког кредитног завода од 15. маја 1919. године.

Висина ратне штете коју су нишки новчани заводи претрпели била је милионска, с тим да је у питању вредност израчуната у предратним динарима. Послератне цене и висока инфлација, уз дуго чекање на наплату дела ратне штете, ову суму увећале су за неколико десетина пута.

Нишка банка

Септембра 1903. године пуштене су на упис и уплату акције првог кола *Нишке банке* у висини од 100.000 динара. Овим је започела рад *Нишка банка*, основана са циљем „да прима на приплод и најмање заштеђевине, те да на тај начин умноженим капиталом олакша промет у новцу, и ефектима, а кредитовањем – давањем зајмова – да ради на ојачању трговине и помаже развитак производње, заната, радности и уопште привредног кредита“.²⁹ Основни капитал Банке предвиђен је на 300.000 динара, односно на 6.000 акција по 50 динара у сребру. Због висине главнице, предвиђена је уплата у три кола, где би прво било уплаћено одмах, а друга два по извршеним уплатама. Уплата по колима била је карактеристична за новчане заводе у Краљевини Србији. Сваки удео износио је 50 или 100 динара, а уплаћивао се недељним уплатама. Када би било уплаћено једно коло, расписивао се упис на друго и треће коло. Даља уплата често је била обустављана, а удели су претварани у акције.³⁰

Предвиђено је да *Банка* обавља следеће послове:

- „прима новац на приплод на уложне књижице и текуће рачуне;
- даје зајмове на менице које су снабдевене најмање са два потписа, које цензура банчина прима;
- даје зајмове на државне обвезнице, акције домаћих новчаних завода, индустријско-привредних предузећа и уопште на све хартије од вредности;
- даје зајмове на залогу плата и пензија;
- даје зајмове на увозну и извозну робу, као на: колонијал, мануфактуру, овоземаљске производе, израђевине свих наших занатлија, драгоцености, покућство и уопште на све предмете од вредности;
- врши исплате и наплате, куповину и продају за рачун трећих лица;
- врши агентурске, комисионе, као и послове осигуравајућих друштава;
- прима у депозит оставе ма у ком виду;
- ради све банкарске и мењачке послове;
- посредује у продаји срећака „Српске државне класне лутрије“ у земљи и ван ове.³¹

²⁹ *Правила Нишке банке*, Ниш, 1906, 3.

³⁰ S. Deželić, *Novčani zavodi Jugoslavije*, Bjelovar, 1920, 12.

³¹ *Правила Нишке банке*, 7.

Да би увек располагала са довољно капитала, предвиђено је да се суме до 100 динара по штедним уложима исплаћују одмах, а више од те суме према следећој скали:

од 101 до 250 динара	3 дана
од 251 до 500 динара	5 дана
од 501 до 1.000 динара	10 дана
од 1.001 до 2.500 динара	20 дана
од 2.501 до 5.000 динара	30 дана
од 5.001 до 10.000 динара	40 дана

Суме преко 10.000 динара исплаћиване су према посебном споразуму са клијентом.³² Управни одбор бројао је седам чланова, а Надзорни одбор пет чланова. Чиста добит распоређивана је на следећи начин: најмање 10% резервном фонду, 4% члановима Управног одбора, 3% члановима Надзорног одбора, 4% чиновницима сразмерно плати, а најмање 3% задржавало се за образовање фонда за добротворне и привредне циљеве.³³

Оснивачи *Нишке банке* били су: Сотир Живковић, трговац; Петар Икономовић, свештеник; Младен Поповић, трговац; Милан Николић, бакалин; Мијаило Карамијалковић, воскар, Ђорђе М. Јовановић, трговац; Јован Величковић, бакалин; Сотир П. Поповић, свештеник; Лазар Поповић, фотограф; Владимир С. Миленковић, трговац; Ђока Димитријевић, трговачки агент; Димитрије Ђорђевић, кафеџија; Спира С. Јањић, кројач, Петар Тасић, калајџија; Јован Станковић, благајник; Адам Димитријевић, млинар; Јован Димитријевић; Аћим Динић, кафеџија; Ст. С. Станковић, чиновник Нишке задруге; Д. Поповић, спекулант; Милија В. Бошковић, књиговођа; С. Миленковић, терзија. 31, Министар народне привреде Ђорђе Генчић дао је одобрење за оснивање 4. септембра 1903. године. Први Управни одбор: Петар Икономовић, Сотир Живковић, Младен Поповић, Јован Величковић, Мијаило Карамијалковић. Надзорни одбор: Раде Н. Алексић, С. П. Поповић, Димитрије Ђорђевић, Ђ. Димитријевић.³⁴

Застој који се у развоју *Банке* осетио током балканских ратова и у највећој мери огледао се у немогућности повећања капитала. Полет који је захватио Банку овим је био прекинут, што је створило и разлику у правима акционара по питању власника акција првог и другог кола. Друго коло акција у вредности од 100.000 динара пуштено је на упис и уплату фебруара 1911. године. Како су ратови у наредне две године утицали на доношење мораторијума који је суспендовао и уплату акција, она је у потпуности

³² Исто, 9.

³³ Исто, 18-26.

³⁴ Исто, 30.

довршена тек 30. јуна 1914. године. Како је убрзо након тога избио Први светски рат, капитал акција другог кола није био коришћен, што се одразило на власништво над резервним и другим фондовима, непокретним имањем на коме се налазила банчина зграда, намештајем и књигама, што је све постојало пре уписа акција другог кола.³⁵

Рад *Нишке банке* у 1915. години огледао се у повраћају одређеног броја штедних улога и исплати плата запосленим. Издаци су били привремени и нису књижени јер су запослени били на војним дужностима, као и већина чланова оба одбора. Сакривена имовина у Трстенику ископана је тек новембра 1918. године. Оштећене књиге почео је да сређује председник Управног одбора Сотир Живковић, али је он убрзо умро, фебруара 1919. године. Његова смрт одложила је наставак рада на сређивању банчиних књига јер је управа морала да чека да се образује наследна маса, па да им стараоци у присуству власти предају банчине ствари, што је урађено тек почетком априла 1919. године.³⁶

Преузевши банчине књиге, управа је констатовала да је умрли председник Управног одбора самовољно узео 14.400 динара на име награде за рад, што збор акционара није желео да призна као оправдано, будући да Сотир Живковић није имао сталну плату као чиновник. Зато је банчина управа одлучила да судским путем затражи повраћај новца из наследне масе Живковића, као и суму од 6.934 динара, коју је Живковић наплатио Ђоки Димитријевићу, али је није унео у благајну.³⁷

Из књига се једино могао видети рад *Банке* у 1914. години, што је искоришћено да се преведе у нове књиге. Залогe су готово све пропале услед влаге, а биле су оштећене и менице, њих 65, на којима се нису видели ни потписници, нити вредност. Управа није била у могућности да утврди реалну штету, па је одлучила да заложене хартије од вредности огласи за изгубљене и тражи замену. Пропалу робу пријавила је суду за ратну одштету, а сав вишак по наплати датих зајмова планирала је да врати улагачима. Да би дошла до готовине, управа је банчину воденицу у Брзом Броду, којој је вредност према књигама била 36.736,40 динара, издала за 70.000 динара, а вишак од 33.260,60 динара употребила је за покриће ратних трошкова. Ратни трошкови до краја 1919. године износили су 48.014,20 динара,

³⁵ АЈ, 65-1339-2323, Допис Управног одбора Нишке банке Министарству трговине и индустрије од 7. октобра 1921.

³⁶ АЈ, 65-1339-2323, Допис Нишке банке Министарству трговине и индустрије од 10. априла 1919.

³⁷ АЈ, 65-1339-2323, Записник са XI редовног збора акционара Нишке банке одржаног 22. августа 1920.

колико су износиле плате чиновника и књиговође за све године рата.³⁸ У овај рачун ушла је и сума од 14.400 динара које је Живковић наплатио по 10 динара дневно на име дневница за рад од 1915. до 1918. године, иако *Банка* тада није радила. Живковић се одлучио за такво решење јер није имао плату, већ је дневнице рачунао као награду јер је вршио дужност благајника, пошто је банчин благајник био мобилисан.³⁹

Главне позиције Нишке банке⁴⁰

година	капитал	есконт меница	резервни фондови	улози на штедњу
1914-1919.	200.000	1.045.952,50	38.545,18	985.264,84
1920.	200.000	1.001.739,50	538.545,18	1.140.004,74

Резервни фондови *Нишке банке* састојали су се од фондова два уплаћена кола акција, фонда за амортизацију банчине зграде, фонда за добротворне и привредне циљеве, фонда за амортизацију намештаја.⁴¹ Дрastiчно повећање висине фондова од 1920. настало је образовњем фонда за повећање банчине главнице од 500.000 динара.

Последице рата огледале су се и у броју банака на простору Србије, који је драстично био смањен. По завршетку рата затечено је у Београду 45 приватних новчаних завода, а у унутрашњости 87, што је било драстично мање од броја банака које су радиле пре рата.⁴² Осим тога, мораторијум који је био на снази онемогућавао је банкама да прикупе средства од предратних дужника, док су држава и локалне самоуправе, у недостатку средстава, наметале читав низ пореза и намета новчаним заводима. Новчани заводи морали су се снаћи у конгломерату несређених економских прилика, те су у великом погледу помогли консолидацији економских прилика у држави. Промет новчаних завода развијао се у сваком погледу, упркос високој пореској стопи која их је тиштила, јер су у послератним годинама били оптерећени са једанаест врста пореза.⁴³

³⁸ Према члану 90. Уредбе о правној ликвидацији стања створеног у рату 1914-1920. године, новчани заводи били су дужни да исплаћују половину плате чиновницима за све време трајања рата, ако услед ратних догађаја нису радили. Службеници и остало правно особље имали су право да траже половину своје плате и за време за које су били на војној дужности до 1. јануара 1916. године, уколико је банка у то време радила. (*Уредба о правној ликвидацији стања створеног ратом 1914-1920. године*, Београд, 1920, 35).

³⁹ АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Нишке банке поднет на XI редовном збору акционара одржаном 22. августа 1920.

⁴⁰ АЈ, 65-1339-2323, Рачун изравнања на дан 31. децембра 1914.

⁴¹ АЈ, 65-1339-2323, Исто.

⁴² Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, III, Београд, 1988, 76.

⁴³ *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Almanah (1921-1922)*, svezak I, III-123.

Како Закон о ликвидацији мораторног стања није ступио на снагу ни током 1920. године, управа *Нишке банке* констатовала је да се и у овој години „животарило“, те да је завршена са губитком од 12.104,93 динара.⁴⁴ Капитал је био умртвљен, па је за покретање озбиљнијег посла био неопходан свежи капитал. На збору акционара одржаном крајем фебруара 1921. године предвиђено је повећање главнице *Банке* на милион динара (10.000 акција по 100 динара). Повећање би се извршило тако што би дотадашњи акционари на сваке две старе добијали једну нову акцију (пошто су номинално биле у вредности од 50 динара), с тим да би удеоничари првог кола добили право да на сваке две старе упишу пет нових акција и да првенство уписа првих акција у висини од 300.000 динара имају акционари прва два кола.⁴⁵

Како акционари нису били у могућности да одвоје довољно средстава за повећање банчиног капитала, на ванредном збору акционара, септембра 1921. године, акламацијом је одлучено да се *Нишка банка* споји са *Грађанском банком* из Београда. Услови фузије били су следећи: за 4.000 акција, односно удеоничарских књижица *Нишке банке*, *Грађанска банка* дала је 5.500 својих акција од по 100 динара номиналних, односно по емисионом курсу од 133 динара. Предвиђено је да половина ратне одшете која буде додељена Нишкој банци припадне њеним акционарима првог кола, а друга половина *Грађанској банци*. Акционари првог кола добили су на сваку своју акцију по три акције *Грађанске банке* уз доплату од 83,25 динара. Уколико то неко од акционара није желео да прихвати, добио је две акције *Грађанске банке* и у готовини 49,75 динара. Акционари другог кола на своју акцију добили су једну акцију уз доплату од 33 динара. Уколико то не би прихватили, акција би им била исплаћена по номиналних 100 динара.⁴⁶ Под овим условима *Нишка банка* престала је да постоји и постала је саставни део нишке филијале *Грађанске банке*.

Случај Српско-јеврејске трговачке задруге

Мада је један од најстаријих новчаних завода у Нишу, *Српско-јеврејска трговачка задруга*, основана 1889. године, није имала разгранат посао као, млађа по стажу, *Нишка задруга*. Разлог је био тај што су акционари *Задруге* установу користили првенствено за задовољавање својих потреба за кредитима ради ширења сопствених послова и зараде на банчиној столарској фабрици. Банка је у рату претрпела велику штету, а поред тога дошла је у ситуацију да не може да наплати све менице, услед смрти дужника или њиховог економског краха. Полицијским увиђајем констатовано је

⁴⁴ АЈ, 65-1339-2323, Извештај Управног одбора Нишке банке поднет на XII редовном збору акционара одржаном 28. фебруара 1921.

⁴⁵ АЈ, 65-1339-2323, Правила Нишке банке од 28. фебруара 1921.

⁴⁶ АЈ, 65-1339-2323, Записник са I ванредног збора акционара Нишке банке одржаног 11. септембра 1921.

да је велики део документације уништен, па је управа учинила све да доведе документацију у исправно стање, али многе менице и друга важна документа били су уништени, тако да нису могли да утврде право стање. Посао око утврђивања стања био је отежан и тиме што су хронично недостајали чиновници, пошто су многи и даље били на војној дужности. Од предратних дуговања другим финансијским установама *Задруга* је дуговала 140.400 динара *Француско-српској банци*, *Београдској задрузи* и *Управи фондова*.⁴⁷ *Задруга* је располагала резервним фондовима у висини од око 40.000 динара, а били су састављени од фонда акција првог кола (уплаћен капитал од 100.000 динара), фонда акција другог кола (вредност акција 50.000 динара), фонда агентуре, фонда индустрије и фонда за повећање главнице.⁴⁸

Задругин послератни Управни одбор чинили су: Соломон Русо (председник), Захарије Челебоновић (управник), Моша Ешкенази, Шаја Б. Јаков, Гершон Меворах, Трајко Ђорђевић, Руфо Алмузниновић и Соломон Нахмијас, док су чланови Надзорног одбора били: Михаило Вачић, др Боривоје И. Бераха, Гершон Мошић.⁴⁹ Број Јевреја акционара био је далеко бројнији од акционара Срба. Упадљиво је да су многи акционари носили српска презимена, али јеврејска имена, попут чланова породице Челебоновића (Букас, Шаул). Већи део акционара вероватно је био јеврејског порекла, али су припадали конвертитима и себе сматрали Србима. Од тридесет двоје присутних акционара на збору 1920. године, српска имена и презимена имали су само Трајко Ђорђевић и његов син Љуба, као и Здравко Јаковљевић.⁵⁰

Главне позиције *Српско-јеврејске трговачке задруге* (рестаурирани део)⁵¹

година	Капитал	есконт меница	резервни фондови	улози на штедњу
1912.	150.000	286.652,40	43.873,30	370.065,05
1913.	150.000	296.179,25	43.221,84	442.412,10
1919.	150.000	354.000	-	400.000
30.6.1920.	150.000	370.369,40	39.934,09	388.529,31
31.3.1922.	150.000	254.217,60	39.934,09	126.299,52

⁴⁷ АЈ, 65–1342–2326, Рачуни изравнања на дан 31. децембра 1912, 1913. и 30. јуна 1920; Извештај о штети Српско-јеврејске трговачке задруге од 9. априла 1919. године; Извештај Ликвидационог одбора од 23. априла 1922.

⁴⁸ АЈ, 65–1342–2326, Рачун изравнања на дан 31. децембра 1913.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ АЈ, 65–1342–2326, Списак дошавших акционара Српско-јеврејске задруге на ванредни збор 29. августа 1920.

⁵¹ АЈ, 65–1342–2326, Извештај о штети Српско-јеврејске трговачке задруге од 9. априла 1919. године.

Све до окупације задружна имовина брижљиво је чувана. Међутим, три године у земљи учиниле су своје и у сандуку се након откопавања нашла слепљена маса меница, акција, лозова и других вредности, као и књиге. Већим делом вредности су спашене, осим оних докумената који се нису могли одлепити. Захваљујући томе што је књига годишњих биланса и благајне остала неупакована у сандуке, управа је могла реконструисати биланс на дан 31. децембра 1914. године, чиме је *Задруга* била у могућности да изведе своје стање до 30. јуна 1920. године.⁵²

Највећу штету *Задруга* је претрпела у фабрици. Управнику Челебоновићу Бугари су одузели кључеве од фабрике, не дозвољавајући му да им преда фабрику према инвентару, јер су сматрали да је имовина остала без власника, па су, према бугарским законима, таква имања прешла у власништво бугарске државе. Почетком 1916. године немачка власт сазнала је да у Нишу постоји радионица која им је одговарала, па је у задругину фабрику сместила своје војнике – мајсторе, који су упоредо са Бугарима радили и користили материјал који се налазио у магацинима фабрике. Сав намештај *Задруге* Бугари су узели за своје канцеларије, не издавши за то никакве потврде. Немци су издавали потврде управнику, када је овај сазнавао да је нешто однешено. Августа 1916. године немачка железничка дирекција, чији су војници у фабрици радили, истиснула је све бугарске раднике из фабрике и реквирирала је за своје потребе. До августа 1916. године *Задруги* није признавана сопственост над фабриком нити је давана икаква накнада за коришћење. Захаријевић је тада поднео молбу у којој је себе представио као власника фабрике, да би се одобрила наплата кирије. После дугог погађања немачка команда пристала је да плаћа на име кирије 150 марака месечно. Сав произведени предратни намештај и онај који је израђен у рату био је однет. Цео Макензенов штаб и разне бугарске канцеларије биле су снабдеване намештајем из ове фабрике. Током рата извршене су и две крађе. Почетком окупације украдена је сва роба из агентурског одељења, која је чувана у фабрици, а друга крађа била је по ослобођењу, када су украдени сви каишеви са машина.⁵³

Судбина фабрике није била светла ни по ослобођењу. Она је реквирирана од команде Моравске дивизијске области, да би се користила за поправку порушених војних зграда. Војне власти радиле су у фабрици до 26. септембра 1919. године, а машине су за тих годину дана рада више упропашћене него под непријатељем, јер су њима руковали нестручни радници–војници. Фабрика је *Задруги* враћена у неупотребљивом стању, због стања машина и несталих каишева, па је она на две године уступљена Сотиру Благојевићу,

⁵² АЈ, 65–1342–2326, Извештај Управног одбора Српско-јеврејске задруге поднет на ванредном збору акционара одржаном 29. августа 1920.

⁵³ Исто.

који је закуп плаћао 7.200 динара годишње, с тим да о свом трошку изврши оправку машина и набавку каишева.⁵⁴

Целокупна ситуација у којој се *Задруга* налазила нагнала је Управни одбор да предложи ликвидацију банке. Управа је била свесна да новчани завод располаже са апсолутно недовољним капиталом за рад, да се главни делокруг рада - есконт, не може обављати под условима који су пре рата важили, што су режијски трошкови постали огромни и што би *Задруга* морала да се упушта у трговачке и спекулативне послове, где добит није могла бити загарантована.⁵⁵

Акционари су били свесни ситуације и предлог Управног одбора да *Задруга* приступи ликвидацији према члану 85. Закона о акционарским друштвима усвојен је аklamацијом.⁵⁶ Поједини акционари нису лако преболели престанак рада установе. Исак Бераха изјавио је да разуме и прихвата разлоге које је Управни одбор навео у прилог ликвидацији, али му је било веома жао што установа која је за 31 годину рада постигла лепе резултате, мора на овај начин да престане са радом. Његово и мишљење још неколико акционара делио је и управник Челебоновић, уз констатацију да је *Задруга* претрпела огромну штету, да услови за даље пословање нису постојали, те да су трошкови плаћања чиновника високи за установу у таквом положају. Према Уредби о ликвидацији мораторног стања, новчани заводи могли су наплаћивати камату од само 6% годишње, што је у послератним условима било недовољно за режију а плата књиговође у 1920. години износила је око 20.000 динара годишње.⁵⁷

Повољне околности по *Задругу* огледале су се у томе што је она поседовала чија је вредност далеко надмашивала цену коштања, тако да је могла измирити своја дуговања, јер се време наплате и висина ратне штете нису могли предвидети. За основни циљ Ликвидационог одбора одређени су продаја непокретности на јавној лицитацији и измиривање

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Члан 85. Закона о акционарским друштвима дефинисао је дужност Ликвидационог одбора који је морао да: „сврши текуће послове, да испуни обавезе преосталог друштва, наплати његова потраживања и имање друштвено претвори у новац; да заступа друштво пред судом и ван суда; да се за друштво равна и да бира изабрани суд; да свака три месеца објављује извештај о својој радњи, а по свршетку ликвидације и резултат тога рада“. Ликвидациони одбор могао је да закључује и нове послове где би то било потребно ради ликвидирања незавршених послова. Ликвидатори су могли продати друштвено имање само на јавној лицитацији. (*Трговачки законик и стецински поступак Краљевине Србије, протумачени одлукама опште седнице и одељења касационог суда, Београд, 1914, CCXXVIII*).

⁵⁷ АЈ, 65–1342–2326, Записник са ванредног збора акционара Српско-јеврејске задруге одржаног 29. августа 1920.

Задругиних дуговања према повериоцима и штедишама. За чланове Ликвидационог одбора изабрани су: Соломон Русо, Захарије Челебоновић и Трајко Ђорђевић, док су у Управном одбору остали: Исак Бераха, Израил Хазан и Хајим Хазан, а у Надзорном: Боривоје Бераха, Гершон Мошић, Леон Абеншоам. Предвиђени трошкови на плате чиновника, служитеља и дневнице чланова одбора износили су 36.000 динара, с тим да, уколико се ова сума не би могла покрити из прихода, обезбедила би се из вишка, за који је управа сматрала да ће се сигурно појавити приликом продаје непокретности.⁵⁸

Министарство трговине и индустрије одобрило је одлуку о ликвидацији 22. септембра 1920. године, а на основу члана 82. Закона о акционарским друштвима нишки Првостепени суд потврдио је отварање стечаја над *Српско-јеврејском трговачком задругом* и званично позвао све повериоце да се у року од шест месеци по објави у Службеним новинама обратe *Задрузи*.⁵⁹ Током 1921. године Ликвидациони одбор успео је да наплати све зајмове по залогама и врати све кауције. Задруга је на некретнинама зарадила 51.321,80 динара, а наплатила камату на менице од 9.939,35 динара.⁶⁰

Најважније питање на које је Ликвидациони одбор требало да да одговор било је продаја предузећа и некретнина. Лицитација за зграду на углу улице Обреновића и Страхињића бана расписана је за 17. јануар 1921. године, за зграду у Момчиловој број 3, 24. јануара, а за столарску радионицу 31. јануара. Понуде за некретнине износиле су 251.100 динара, 15.000 и 165.000 динара, респективно. Ликвидациони одбор одлучио је да не прода некретнине јер је сматрао да понуде нису одговарале правој вредности некретнина. На поновљеној лицитацији за све три некретнине 20. фебруара 1921. године понуда за зграду у Обреновићевој улици износила је 260.000, а за радионицу 180.000, односно 440.000 динара за те две некретнине. Ликвидациони одбор одбио је и ове понуде и одлучио да нову лицитацију распише за 3. мај 1921. године. На овој лицитацији најјачи акционари Задруге, Влада Станковић, Исак Бераха, Маркус и Исак Н. Нахмијас и Захарије Челебоновић купили су поменуте две некретнине за 581.000 динара, док кућа у Момчиловој улици није продата.⁶¹

Ликвидациони одбор констатовао да је да се рад на ликвидацији *Задруге* одужио и да га не може спровести у законском року, пошто је према члану 3. Привременог закона о ликвидацији мораторног стања, дужницима дат

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд, 293, 30. децембар 1920, 7.

⁶⁰ АЈ, 65–1342–2326, Извештај Ликвидационог одбора Српско-јеврејске трговачке задруге од 23. априла 1922.

⁶¹ Исто..

исувише дуг рок за исплату дугова.⁶² Да би могао да исплати улоге на штедњу, Ликвидациони одбор затражио је од Министарства трговине и индустрије зајам у висини од 250.000 динара, на основу меница предатих на ликвидацију у износу од 331.731,26 динара и пресуде од суда за ратну штету од 96.700 динара. Уколико не би добили кредит, желели су да добију дозволу за наплату дугова принудним путем, бар од оних дужника за које су сматрали да не заслужују повластице о продужењу рока отплате, јер је постојала „маса дужника, која данас располаже много већим капиталом но пре рата, па и они не плаћају своје предратне дугове“.⁶³

Одговор Министарства у оба случаја био је негативан, па су због пролонгирања ликвидације услед мораторног стања власници три четвртине акција поднели предлог скупштини акционара да се из створене готовине, која у билансу фигурирала као потраживање од купаца имања, исплате још увек неисплаћени штедни улози, а да се остатак подели акционарима. Предвиђено је и да се при исплати одузму акције и издају талони, по којима би *Задруга*, по наплати својих меничних потраживања и осталог, извршила коначну исплату.⁶⁴

Додатни проблем у вези са меницама предатим *Ликвидационој банци* чинило је то што је део њих био одбијен за исплату. Управа *Ликвидационе банке* вратила је *Задрузи* већи број неуредних меница, сматрајући таквим оне код којих је пријем био нечитак, непотпун или се није слагао са текстом, подеран, или није наведено место плаћања и пребивалишта дужника.⁶⁵ Укупно је враћено 211 меница у вредности од 119.138,45 динара, а оспорене су им биле и менице у вредности од 29.599,45 динара, које су нестале за време окупације. Мада су ове менице биле пријављене нишком Првостепеном суду, који их је решењем од 25. августа 1921. године огласио за изгубљене, а за које је државна комисија утврдила да су постојале 26. јула 1914. године и да су евакуисане, *Ликвидациона банка* није их признала.⁶⁶

Став *Ликвидационе банке* наишао је на бурну реакцију Ликвидационог одбора *Задруге*. У допису Министарству трговине и индустрије Одбор је жестоко критиковао *Ликвидациону банку* и питао шта је она урадила

⁶² Члан 3. Привременог закона о ликвидацији мораторног стања продужио је рок за отплату за три године од дана објаве о општој демобилизацији, тј. до 1 јануара 1924. године. (*Службене новине*, 90, 26. април 1920, 4).

⁶³ АЈ, 65–1342–2326, Молба Српско јеврејске-трговачке задруге од 5. априла 1921.

⁶⁴ АЈ, 65–1342–2326, Предлог акционара са већинским уделом у Српско-јеврејској задрузи од 20. априла 1922.

⁶⁵ АЈ, 65–1342–2326, Допис Управном одбору Српско-јеврејске трговачке задруге од 25. августа 1923.

⁶⁶ АЈ, 65–1342–2326, Молба Ликвидационог одбора Српско-јеврејске трговачке задруге министру трговине и индустрије од 5. октобра 1923. и 21. марта 1924.

да оствари њен основни циљ, односно да олакша ратом створену тешку ситуацију у којој су се нашли новчани заводи. Одбор је констатовао да су потписници - јемци били ослобођени обавеза јер је за дуги период после ослобођења одузето право принудне наплате. Одбор је сматрао да је обавеза *Ликвидационе банке* да ликвидира несигурне менице пропалих и умрлих дужника, макар и на штету државе, јер за сигурне менице није ни било потребно основати *Ликвидациону банку*. У таквој ситуацији Ликвидациони одбор *Задруге* нашао у стању да никада неће моћи да изврши ликвидацију стања, па је зато замолио министра да нареди Ликвидационој банци да им буду исплаћене и све враћене менице према закону о Ликвидацији мораторног стања, било да су оне оштећене услед лежања у земљи, било да и не постоје, када је већ државна комисија установила да су у моменту евакуације постојале.⁶⁷

Министарство трговине и индустрије тражило је објашњење од *Ликвидационе банке* у вези са представљеним случајем, али је њен Управни одбор заузео чврст став по овом питању и одговорио да он има право, према члану 33. да одлучи хоће ли менице неког завода исплатити,⁶⁸ као и хоће ли се држати мишљења комисије или не.⁶⁹ У сваком случају, спорне менице нису исплаћене Задрузи. Међутим, како се Ликвидациони одбор жалио на *Ликвидациону банку*, тако је до ресорног министарства стигла жалба и на његов рад. Нишки трговац Илија Милишић жалио се да му *Задруга* дугује предратних 1.337 динара и да су ликвидатори, Бераха и Челебоновић, „продавци Класне лутрије“, продали столарску фабрику, па новац поделили свим акционарима. Милишић се позивао на закон и тврдио да је требало прво исплатити повериоце, као што је и он, а да се оно што претекне подели акционарима.⁷⁰ Да ли је Милишићу исплаћен новац или је правду потражио на стечајном суду, као што је наговештавао, није познато. У сваком случају, јасно је да је ликвидација *Српско-јеврејске трговачке задруге* трајала и током 1924. године.

*

Полет у развоју који су нишки новчани заводи имали с краја XIX и почетком XX века привремено је био заустављен избијањем балканских ратова. Међутим, Велики рат донео је не само застој у напретку већ и

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Према члану 33, након што би комисија подробно испитала прилике под којима су менице нестале, начинила би њихов списак, прорачунала вредност и проследила Ликвидационој банци, чији би Управни одбор одлучио, трочетвртинском већином гласова, хоће ли менице бити исплаћене. (*Службене новине*, 90, 26. април 1920, 5).

⁶⁹ АЈ, 65–1342–2326, Одговор Управног одбора Ликвидационе банке Министарству трговине и индустрије од 18. децембра 1923.

⁷⁰ АЈ, 65–1342–2326, Допис Илије Милишића, трговца из Ниша Министарству трговине и индустрије од 30. марта 1926.

велику ратну штету, упропашћавање имовине и вишегодишњи застој у раду. Портфељ нишких новчаних завода био је закопан у Трстенику, али је услед трогодишњег боравка у земљи, атмосферлија и отпадних вода био озбиљно оштећен. Из тих разлога, већи број завода није био у стању да у потпуности рестаурира стање о свом предратном пословању.

Додатни проблем нишким банкама бии је тај што су се оне, осим банкарских, бавиле и трговачким, хипотекарним и индустријским пословима, односно, у свом власништву имале су фабрике, воденице, трговине, зграде, складишта. Ову врсту имовине бугарски окупатори искоришћавали су без накнаде, док су аустроугарске трупе давале симболичну накнаду. Из тих разлога нишки новчани заводи претрпели су велику ратну штету у Првом светском рату.

Са завршетком рата, требало је више година да банке достигну предратни ниво пословања, што је било отежано не само штетом коју су претрпеле, у људству и материјалној, већ и временом да се штета наплати, промењеним условима пословања, великом инфлацијом и недостатком капитала. Услед претрпљене штете, две нишке банке нису биле у могућности да наставе са пословањем. *Нишка банка* извршила је фузију са *Генералном банком* из Београда и постала саставни део њене филијале у Нишу, док је *Српско-јеврејска трговачка задруга* ликвидирала своје пословање.

Необјављени извори

Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије

Архив Југославије, фонд Делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу

Објављени извори

Алманах Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, I свезак, Загреб, 1922;

Правила Нишке банке, Ниш, 1906;

Трговачки законик и стецишни поступак Краљевине Србије, протумачени одлукама опште седнице и одељења касационог суда, Београд, 1914;

Уредба о правној ликвидацији стања створеног ратом 1914–1920. године, Београд, 1920.

Новине и часописи

Велики трговински календар за 1928. годину, Београд, 1928;

Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1920;

Српске новине, Београд, 1912.

Литература

- Бецић, Иван М, *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд, 2012;
- Бецић, Иван М, „Прва генерална банка - Ниш“, *Зборник*, 24, Ниш, 2015;
- Бецић, Иван М, „Страдање приватних финансијских устоанова у јужној Србији 1915-1918“, *Велики рат 1914-1918: узроци, последице, тумачења*, I, Ниш, 2016;
- Deželić, Stanko, *Banke i bankarstvo, djelovanje, poslovanje i razvoj banaka*, Zagreb, 1920;
- Deželić, Stanko, *Novčani zavodi Jugoslavije*, Bjelovar, 1920;
- Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Zagreb, 1965;
- Историја српског народа*, VI-1, Београд, 1994;
- Митровић, Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Београд, 1984;
- Народна банка*, Београд, 1934;
- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, III, Beograd, 1988;
- Радојевић, Мира, Димић, Љубодраг, *Србија у Великом рату 1914-1918, Кратка историја*, Београд, 2014;
- Стојанчевић, Владимир, *Србија и српски народ за време рата и окупације 1914–1918. године*, Лесковац, 1985;
- Томас, Petar, *Prvi svetski rat 1914-1918*, Beograd, 1973;
- Чалић, Мари-Жанин, *Социјална историја Србије, Успорени напредак у индустријализацији*, Београд, 2004.

Summary

Ivan M. Becić

THE CONSEQUENCES OF FIRST WORLD WAR ON THE DEVELOPMENT OF BANKING IN THE CITY OF NIŠ

The zest in the development of monetary institutes of Niš during the end of the 19th and the beginning of the 20th century AD was temporarily interrupted by Balkan Wars. However, the Great War brought not only interruption in the development, but also a great cost of war, followed by a deterioration of property and perennial termination of work. Portfolio of monetary institutes in Niš was buried in Trstenik, but due to the three-year exposure to atmospherics and wastewater, it was significantly damaged. For those reasons, most of the institutes were unable to completely restore the conditions of pre-war business.

The additional problem for the banks of Niš was that besides banking, those banks were involved in trading, mortgage and industrial business and owned

factories, water-mills, shops, buildings and storages. Those assets were utilized by Bulgarian occupations without reimbursement, while Austro-Hungarian troops provided symbolic reimbursement. Therefore, the monetary institutes of Niš suffered great damage during the First World War.

At the end of the war, it took banks several years to reach the pre-war level of business, which was aggravated not only by the staff and material damage banks suffered, but with the prolonged period for charging the damage reimbursement, the different terms of operation, high inflation and the general lack of capital. Due to the suffered damage, two of banks in Niš were unable to proceed with business. The Bank of Niš fused with General Bank in Belgrade and became a part of branch office in Niš, while Serbian-Jewish Trading Cooperative liquidated its business.

Translated by: Ognjen Mladenović